

TORMOD HEIER
TORBJØRN L. KNUTSEN

Tenke og skrive i
**SAMFUNNS-
VITENSKAPENE**

GODE RÅD TIL DEG SOM SKAL SKRIVE OPPGAVE

FAGBOKFORLAGET

Tenke og skrive i

**SAMFUNNS-
VITENSKAPENE**

TORMOD HEIER OG TORBJØRN L. KNUTSEN

Tenke og skrive i
**SAMFUNNS-
VITENSKAPENE**

GODE RÅD TIL DEG SOM SKAL SKRIVE OPPGAVE

FAGBOKFORLAGET

Copyright © 2021 by
Vigmostad & Bjørke AS
All Rights Reserved

ISBN: 978-82-450-3889-7

1. utgave, 1. versjon 2021

E-utgaven er basert på 1. trykte utgave: ISBN 978-82-450-3804-0

Elektronisk tilrettelegging: John Grieg, Bergen

Forsidedesign ved forlaget

Illustrasjon trinn med 6 steg er basert på illustrasjon
av Satenik Guzhanina fra shutterstock

Spørsmål om denne boken kan rettes til:

Fagbokforlaget

Kanalveien 51

5068 Bergen

Tlf.: 55 38 88 00

e-post: fagbokforlaget@fagbokforlaget.no

www.fagbokforlaget.no

Materialet er vernet etter åndsverkloven.

Uten uttrykkelig samtykke er eksemplarframstilling

bare tillatt når det er hjemlet i lov eller avtale med Kopinor.

Forord

Ideen til denne boken stammer fra erfaringene vi har gjort oss som forelesere, veiledere og sensorer rundt om i landet. For uavhengig av hvor vi foreleste og hvem vi veiledet, så dukket mange av de samme spørsmålene opp. Spørsmålene kom uavhengig av om vi var på bachelornivå eller doktorgradsnivå. Gjennomgangstonen fra studentene var stort sett sånn: «Hvordan lager jeg en presis problemstilling», og «hvilken teori passer best til denne problemstillingen?». Eller slik: «hvordan kan jeg få brukt denne teorien på all informasjonen jeg har samlet inn og lest meg opp på?». Selv om studentene hadde tilgang på flere hyllemeter med metodebøker viste det seg vanskelig å finne en liten, enkel bok som kunne spisse budskapet mot gjennomgangstemaet: «hvordan skrive en god oppgave?». Noen forfattere vektla altfor mye, mens andre var for korte.

Derfor skimtet vi til den klassiske oppbyggingen av en masteroppgave, med en innledning, et teori- og et metodekapittel, en empirisk beskrivelse, en påfølgende analyse og konklusjoner til sist. Basert på denne strukturen redegjorde vi, ut ifra egne erfaringer, for hvor skoen trykket. Vi vektla såkalte «følgefeil»: problemer som ofte viste seg å gå igjen, uavhengig av hvor i landet du underviste eller på hvilket akademisk nivå studentene befant seg. Hvorvidt vi har lykket er opp til brukeren å vurdere.

Mot slutten av arbeidet har vi hatt god hjelp fra kollegaer og studenter, som med et kritisk blikk har gjort boken bedre enn hva vi kunne klart alene. En særlig takk går til professor Jonathon Moses, professor Espen Moe ved

NTNU og oberstløytnant Harald Høiback ved Forsvarets museer. Alle har bidradd med verdifulle innspill på tidligere utkast. Vi er skylder også en stor takk til masterstudentene som har kommentert fra et brukerperspektiv, særlig Marina Skuggedal fra Høgskolen i Innlandet og Stine Margrethe Raastad fra Universitetet i Oslo. Til sist, en stor takk til forlagsredaktør Per Robstad, for all entusiasmen, engasjementet og de mange nyttige innspillene underveis i skrivingen.

Oslo og Trondhjem, 14. juni 2021
Tormod Heier og Torbjørn L. Knutsen

Innhold

Forord	5
Om å skrive en god oppgave	13
En trapp – ikke en tvangstrøye.....	15
Om vitenskap og variabler.....	16
Om kvantitative og kvalitative tilnærminger	18
Tenke og skrive	20
Den røde tråden gjennom boken: struktur og prosess.....	23

Del 1 Struktur	27
----------------------	----

Kapittel 1

Innledningen	29
Problemformulering, begrunnelse og litteraturoversikt.....	29
Hvordan finne et godt forskningsspørsmål.....	31
Begynn med observasjon og empiri	34
Begynn med vedtatte sannheter og teori	36
Et eksempel: Norge i Afghanistan	37
Tre kjennetegn på gode forskningsspørsmål.....	38
En klar spørresetning.....	39
En faglig begrunnelse	39
En akademisk ramme og en smart litteraturoversikt	41
Forskbarhet	44
Et eksempel	44
Beskrivende eller forklarende forskningsspørsmål?.....	48
Beskrive, forklare og forstå	54

Avgrensninger	54
Forskningsspørsmålets relevans og plan for gjennomføring	56
Avslutning: bruk av metasetninger.....	58

Kapittel 2

Teoretisering.....	61
Hva er teori? Teoriens rolle i oppgaven	62
Sammenheng, begrep og forventninger.....	63
Eksempler på samfunnsvitenskapelige teorier.....	64
Økonomi.....	65
Sosiologi.....	66
Statsvitenskap.....	66
Faghistoriske forklaringer	67
Grunnspørsmålet i IP-studiet	68
Den realistiske skoleretningens svar	70
Andre teorier og andre svar.....	71
Empiriske forventninger	73
Eksempel på bruk av teori: Norge i Afghanistan	74
Utleddning av en empirisk forventning – fra realismen.....	76
Utleddning av en alternativ empirisk forventning – fra institusjonalismen	77
Tre kjennetegn på en velegnet teori.....	80
Teorien er i samsvar med forskningsspørsmålet.....	81
Teorien skaper forventninger	81
Teorier forenkler verden og finstiller fokus.....	82
Beskrivelser – om samfunn og T-baner	83
Årsakssammenhenger og forklaringsmodeller.....	84
En metasetning til slutt	87

Kapittel 3

Operasjonalisering: fra teori til empiri	91
Operasjonalisering av variablene.....	92
Indikatorer fra den avhengige variabelen	93
Indikatorer fra de uavhengige variablene	94
Indikatorer fra realismeoperspektivet.....	94
Indre validitet	97
Indikatorer fra institusjonalismeperspektivet	98
Indre validitet	99

Reliabilitet	99
Innhenting: kilder og kildekritikk.....	100
Behandling	105

Kapittel 4

Beskrivelse	111
Hva er beskrivelse og hva er analyse?	113
Brede og dype beskrivelser	114
Det er mange måter å få en katt på.....	115
Bruk av indikatorer.....	117
Ingen fasitsvar	119

Kapittel 5

Analyse.....	123
Bruk av empiriske forventninger.....	125
Et analytisk realismeperspektiv	126
Et analytisk institusjonalismeperspektiv	130
Utleddning av delkonklusjoner	132

Kapittel 6

Konklusjoner	137
Ydmykhet og klarhet	138
Utleddning av slutninger	139
Et eksempel på en slutning.....	140
Validitet.....	142
Reliabilitet	143
Avveininger på veien mot en helhetlig forklaringsmodell	144
Alternative forklaringer	148
Videre forskning.....	150

Del 2 Prosess.....	155
--------------------	-----

Kapittel 7

Pragmatiske avveininger.....	157
Sammensatt og hulter til bulter	158
Fremstillingsformen er resultat av redigering	159
Et eksempel: nyrealisme fra antikken?.....	161
Frihet under ansvar.....	163

Kapittel 8

Prinsipper og idealer	167
Hvem er målgruppen for teksten?	168
Grundighet	170
Logikk	172
Kritisk refleksjon	173
Originalitet	175
Redelighet	176
Åpenhet	178
Formell språkføring	181
Fri og uavhengig forskning	182
Litteraturliste	185
Stikkord	189

Figurer og Tabeller

Figur 1	Norske soldater i ISAF (2007-2014).....	50
Figur 2	Et realismeperspektiv.....	85
Figur 3	Et institusjonalismeperspektiv.....	86
Figur 4	Konklusjonens forklaringsmodell med realismen.....	146
Figur 5	Konklusjonens forklaringsmodell med institusjonalismen.....	148
Tabell 1	Fire mulige design for besvarelser	52
Tabell 2	Norges bidrag til ISAF-styrkene	133

Om å skrive en god oppgave

Målet med denne boken er å hjelpe studenter i samfunnsvitenskapelige fag til å skrive gode oppgaver. Men hva mener vi egentlig med «å skrive gode oppgaver»? Allerede her støter vi på tre ord som må avklares. Den første er verbet «å skrive»; det omfatter mye mer enn å sette ord på papiret. For bak dette verbet skjuler det seg en større prosess som omfatter lesing, tenking, leting, notering, samling, sortering og flere andre aktiviteter. Det er denne prosessen, som preges av mye usikkerhet og frustrasjon blant studenter, det skal handle om. Ambisjonen vår er å redegjøre for det vi selv, etter mange år som sensorer, veiledere og forelesere, mener er de viktigste elementene som inngår i en samfunnsvitenskapelig besvarelse. Dette gjelder for studenten på så vel bachelor- og masternivå som på doktorgradsnivå. Vi uthever seks elementer som inngår i en god oppgavestruktur: forskningsspørsmål, teori, operasjonalisering, beskrivelse, analyse og konklusjon. De drøftes i hvert sitt kapittel, og det er denne drøftingen som utgjør grunnstammen i bokens del I *Struktur*.

Den andre uklarheten gjelder ordet «oppgave». For i hverdagslig norsk betyr ordet «oppgave» minst to forskjellige ting. Den mest presise betydningen viser til en jobb eller et oppdrag: En «oppgave» er et arbeid man står overfor; det er noe man skal levere på bestilling. I hverdagslig studentnorsk brukes ordet også om resultatet av et skriftlig arbeid; det viser til en ferdig utført drøfting eller analyse – som i en «bacheloroppgave» eller

en «masteroppgave». Sensorene som skal lese disse skriftlige arbeidene, bruker imidlertid en annen betegnelse: Der studenter snakker om «å skrive oppgaver», snakker sensorer om «å lese besvarelser».

Den tredje uklarheten er den vanskeligste. Den gjelder ordet «god». For hva er det som gjør at en besvarelse vurderes som «god»? Varierer ikke dette med forskningsspørsmålet og vanskelighetsgraden, med hvilke kilder som er tilgjengelige, med mengde og kvalitet på empirien som fremlegges, med språklig presisjon og flere andre ting? Jo, det er riktig. Men det å skrive vitenskapelig betyr også å mestre en bestemt fremstillingsform. Kvaliteten på en besvarelse vil først og fremst variere med studentens evne til å mestre denne fremstillingsformen – til å håndtere denne formens enkelte elementer og servere disse i optimal rekkefølge. Vi har valgt ut seks slike elementer. De danner stammen i bokens del I. I tillegg avhenger kvaliteten av at en del allmenngyldige idealer og prinsipper følges underveis i selve skriveprosessen. Dette tar vi for oss i bokens del II *Prosess*.

Vi presenterer de seks elementene som inngår i en god oppgave, som en trapp med seks trinn. De fleste sensorer vil begynne å vurdere en besvarelse som «god» dersom disse seks elementene er til stede i teksten, kommer i riktig rekkefølge og at den logiske sammenhengen mellom dem gjøres tydelig.

En god besvarelse begynner med å formulere et forskningsspørsmål (første trinn). Den fortsetter med å finne en passende teori (andre trinn), for deretter å gjøre nøkkelbegrepene i teorien så klare og konkrete som mulig (tredje trinn). Dette styrer i sin tur studentens søken etter relevante kilder som gjør det mulig (i) å beskrive og (ii) analysere saksforholdene som forskningsspørsmålet tar sikte på å besvare (fjerde og femte trinn). På den måten kan forskningsspørsmålet besvares i konklusjonen (sjette og siste trinn). En «god» besvarelse er kort sagt god på alle disse trinnene. Men hva innebærer dette? Det er akkurat det boken handler om.

Vi peker ut de seks trinnene. Men studenten må selv øve opp balansen. Blant annet ved å skrive. Og ved å lese faglitteratur. Og ved å lese oppmerksomt: ikke bare for å få tak i tekstens historie eller resonnement, og ikke bare for å hente inn relevant informasjon fra teksten. Men også for å legge merke til hvordan flinke forfattere binder tekstens elementer sammen i en elegant, sømløs struktur; altså for å finne inspirasjon og formidlingsmessige idealer.

En trapp – ikke en tvangstrøye

Enkelte studenter blir flakkende i blikket når de møter oppramsinger og standardoppskrifter for oppgaveskriving. De føler at de blir spent fast i en akademisk tvangstrøye – en slags stammekode eller et *slik-gjør-vi-det-her*-ritual. De blir fortvilet når de får tilbake besvarelser med dårlig karakter og beskjed fra foreleseren om at her er det altfor mye gjenfortelling og altfor lite selvstendig tenkning. «Men vi får jo ikke lov til å tenke selv. Vi må jo følge denne standardoppskriften», utbrøt en av studentene våre fortvilet. Han hadde dessverre misforstått.

For hensikten med å lære seg en akademisk standardoppskrift er *ikke* at den skal kopieres slavisk. Oppskrifter identifiserer bare noen grunnleggende ingredienser. Og disse må tilpasses hvert enkelt tilfelle. Den akademiske oppskriften vi presenterer her, viser hvilke grunnleggende elementer som er til stede i gode samfunnsvitenskapelige arbeider. Trappen med de seks trinnene synliggjør bestanddelene i en tenke-, lese-, lete-, samle- og skriveprosess. Men trinnene sier i seg selv lite om det praktiske forløpet, eller selve *skriveprosessen*. For veien fra det første trinnet i forskningsspørsmålet til det siste trinnet i konklusjonen er ikke rettlinjet. Tvert om. Oftest er den svært så kronglete. Veien opp trappen kan snarere sammenlignes med en standard C-durskala som introduserer musikkens helnoter. Uansett instrument må enhver ung korpsaspirant først lære å beherske skalaen. Når notene begynner «å sitte i fingrene» – når aspirantene kan spille «Gubben Noa» og famle seg frem til «Lisa gikk til skolen» – er de på vei inn i korpslivets musikkverden. Studenter som klager over at de ikke får lov til å tenke selv, er som utålmodige aspiranter. Helst vil de gi seg i kast med Mozart og Grieg med en gang.

Vi kan hente én lærdom til fra korpslivet: at det er forskjell på å plystre og spille et instrument. Det første kan de fleste gjøre på gehør. Det andre krever øvelse. Det tar lang tid og mange repetisjoner å mestre et instrument. På lignende vis kan vi si at det å skrive stil kan mange klare, men det å levere en akademisk besvarelse krever både faglig kunnskap og bestemte ferdigheter. Kunnskap kan vi lese oss til. Men ferdigheter kommer fra mange øvelser, oftest ved å prøve og feile. For vi må alle famle oss frem til grunnleggende ferdigheter i akademisk forfatterskap. I tillegg må vi lære oss det akademiske fellesskapets normer – noe vi kommer tilbake til i bokens del II. Her skal vi

nøye oss med å gjenta én ting: De seks trinnene i del I er ikke ment å være noen tvangstrøye. Snarere tvert imot. Det er med akademisk skrivekunst som med jazzmusikk, kokekunst og de fleste kunster her i livet: Det finnes en del grunnleggende ordensregler for frihet, og dersom vi går ut over dem, glir improvisasjon lett ut i kaos.

Metaforen en trapp med seks trinn er naturligvis en grov forenkling. Vi har med hensikt vært litt overtydelige. For som sensorer og veiledere har vi i årenes løp lagt merke til at det er enkelte svakheter som går igjen i studentbesvarelsene. Dette gjelder uansett fremgangsmåte eller akademisk utdanningsnivå. Om besvarelsene er kvantitative eller kvalitative, om det er bachelor-, master- eller doktogradsnivå, så snubler stadig nye kull i de samme gamle problemene.

Noen studenter snubler i første trinn; de mestrer ikke kunsten med å formulere et godt forskningsspørsmål. Andre fomler fælt med trinn to. De tuller seg bort i teoriene; de strever med å forstå hva teorier er, og hva de egentlig skal brukes til. Atter andre mister fotfestet på tredje trinn, det glipper i overgangen mellom teori og empiri – som later til å være det vanskeligste trinnet for de fleste.

Vi tror at mange av disse utfordringene bunner i manglende mestring av de empiriske samfunnsvitenskapenes grunnleggende logikk. Og at denne logikken kan fanges i det vi her har valgt å kalle «variabelanalyse».

Om vitenskap og variabler

Samfunnsvitenskapelig analyse dreier seg om å etablere og forstå sammenhenger. I de empiriske samfunnsvitenskapene etableres disse sammenhengene ved å påvise samvariasjon mellom variabler. De empiriske samfunnsvitenskapenes bankende hjerte er, etter vår mening, variabelanalysens logikk.

Hva er en variabel? En variabel er, kort sagt, en egenskap ved en enhet. Dersom enheten er et individ, kan egenskapen være «alder», «utdanningsnivå» eller «årlig inntekt». Dersom enheten er en stat, kan egenskapene være «folketall», «BNP» eller «alliansemedlemskap». Disse egenskapene kan variere – noen individer har høy utdanning, mens andre har lav eller sågar ingenting. Derav navnet: En variabel er «noe som kan variere», som

det ofte heter i lærebøker om metode. Det er i slike lærebøker at variabelbegrepet vanligvis diskuteres. Og da er de som regel knyttet opp mot tall og målinger; lærebøkene fremholder ofte at en variabel er «et fenomen som har varierende verdier».

I denne boken skal vi bruke variabelbegrepet i en videre betydning. Vi holder fast på forestillingen om at en variabel er en egenskap eller attributt ved en enhet. Vi vil også beholde tanken om at slike egenskaper eller attributter kan variere fra en enhet til en annen – for eksempel at noen individer har høy utdanning mens andre har lav. Men vi vil ikke hefte oss unødig i at denne variasjonen alltid skal uttrykkes i verdier, eller måles ved hjelp av statistikk eller spørreundersøkelser. Vi vektlegger heller et allment poeng: at variabler er egenskaper, attributter eller kjennetegn ved enhetene vi ønsker å undersøke, og at vi kan beskrive disse enhetene ved hjelp av ulike variabler.

Derfor dreier samfunnsvitenskapelig analyse seg om å etablere og forstå sammenhenger mellom variabler. Og gjerne på en slik måte at de belyser eller forklarer noe ved enheten de tilhører. Som i følgende ordveksling mellom en liten pjokk og hans mor under handletur på Rema 1000:

Pjokken (altfor høyt): «Hvorfor har mannen så mange rynker i ansiktet?»

Moren (hviskende): «Hysj! ... Det er fordi han er så gammel.»

I dette eksempelet har pjokken festet seg ved et fenomen som har tiltrukket hans nysgjerrighet: nemlig rynkene i mannens ansikt. Disse rynkene kan vi betrakte som en egenskap eller attributt ved mannen; et attributt som pjokken ønsker ytterligere belyst. Med andre ord, en variabel. (I kapittel 2 vil vi legge til at en variabel som vi ønsker å vite mer om, går under betegnelsen «avhengig variabel», og den markeres med bokstaven «Y»).

For å tilfredsstille pjokkens nysgjerrighet, knytter mor dette fenomenet (Y) opp mot et annet fenomen som kan belyse Y, nemlig: mannens alder. Dette andre fenomenet, som også er et av mannens attributter (og den kan også betraktes som en variabel), kan belyse eller kanskje til og med bidra til å forklare Y. En slik variabel betegnes som en «uavhengig variabel» (og markeres med «X»). X bidrar til å forklare Y fordi de to variablene har en

tendens til å opptre samtidig. Vi kan si at det er en positiv sammenheng mellom de to; at jo høyere alder, jo flere rynker i ansiktet. Vi kan uttrykke sammenhengen slik:

X (alder) $\longrightarrow$ Y (ansiktsrynker)

Denne måten å bruke variabler på er en helt grunnleggende ferdighet i samfunnsvitenskapelig analyse. For det første fordi variabler har en enkel, beskrivende funksjon. For det andre, fordi variabler som har en tendens til å opptre sammen, kan sette oss på sporet av større og mer systematiske sammenhenger. Og for det tredje, fordi disse systematiske sammenhengene setter oss i stand til å utvikle og bruke teorier som vi i sin tur kan bruke i forklaringer. Og gode teorier er gull verdt. Gode teorier forteller oss nemlig om hvordan ting henger sammen, og disse sammenhengene undersøkes nærmere ved å identifisere hvilke variabler som er i spill i din problemstilling. Slik er variabelanalysen også en inngang til forståelse og bruk av samfunnsvitenskapelig teori. Dette skal vi si mer om i kapittel 2 *Teoretisering*.

Om kvantitative og kvalitative tilnærminger

Når en student demonstrerer at hun eller han er bevisst på hvordan ting henger sammen – på hva som påvirker hva, og hva det er som blir påvirket – forteller dette sensor at studenten behersker en grunnleggende ferdighet i de empiriske samfunnsvitenskapene. I vårt virke som sensorer og veiledere leser vi altfor ofte besvarelser der studentene mangler akkurat denne ferdigheten. De er med andre ord ikke bevisst på hvordan ting henger sammen. De identifiserer ikke samspillet mellom variablene. De makter ikke å peke ut uavhengige variabler, og klarer dermed heller ikke å vise hvilke årsaksforhold som kan besvare forskningsspørsmålet deres.

Påfallende mange av disse studentene har valgt en såkalt kvalitativ tilnærming. Kan hende de tror at nettopp fordi de velger en kvalitativ metode, med analyse av tekster og utsagn fremfor tall, så er de fritatt fra å vise samvariasjon (eller korrelasjon) mellom en avhengig og en uavhengig

variabel? I så fall er de ofre for en misforståelse. For variabelanalyse er ikke bare forbeholdt kvantitative oppgaver. Nei, *all* empirisk samfunnsforskning går, på mer eller mindre direkte vis, ut på å demonstrere hvordan ting henger sammen. Og slike demonstrasjoner gjøres enklest ved å fremstille fenomener som variabler, for så å vise at det er en eller annen samvariasjon mellom dem. Det å innføre et skille mellom avhengige og uavhengige variabler er første skritt i retning av en plausibel forklaring som det kan festes lit til.

Forskjellen mellom kvantitative og kvalitative besvarelser ligger ikke i at den første bruker variabler, mens den andre ikke gjør det. Nei, begge bruker variabler. Men kvantitative besvarelser bruker variabelbegrepet eksplisitt. Kvantitative besvarelser søker å gi variablene numeriske verdier, for eksempel ved hjelp av en målestokk eller en skala, for deretter å beregne samvariasjonens styrke slik at konklusjonene kan gis et konkret tallmessig uttrykk. Kvalitative besvarelser drøfter også hvordan ting henger sammen. Men her defineres studieobjektet med ord, og samvariasjonen skildres i beskrivende tekst.

La oss ta et eksempel. Venstres programkomité kunne med fordel ha hatt variabelanalysens logikk *in mente* da de skrev «Frihet og muligheter for alle!», partiprogrammet som ble vedtatt av landsmøtet våren 2021. Her formulerer partiet ønsket om et samfunn som gir stor personlig frihet slik at folk kan ta egne valg. Men denne friheten må «ikke gå på bekostning av våre barn og barnebarn», heter det videre; for Venstre vil også ha et samfunn der «ingen faller utenfor». Her legger Venstre frem to egenskaper ved et godt samfunn. La oss kalle den ene individuell «valgfrihet» og den andre «inkluderende trygghet». Dette er attributter ved samfunnet og kan betraktes som to variabler. Venstre synes å ha en forventning om at det er en positiv sammenheng mellom de to variablene – at begge to kan vokse samtidig. Mange samfunnsvitenskapelige studier tyder imidlertid på at det motsatte er tilfelle: at sammenhengen mellom de to variablene er negativ. At når valgfriheten i samfunnet øker, så reduseres den «inkluderende trygghet». Et samfunn med stor valgfrihet, hvor folk får velge selv, er et samfunn hvor mange mennesker faller utenfor. Venstres to ønsker er sånt sett i strid med kunnskapen vi har i dag, om «hvordan ting henger sammen».